

ОБЛІКОВІ ІСТОРИКО-ДЕМОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА З ВИВЧЕННЯ ГЕНЕАЛОГІЇ ТА РЯДУ СПЕЦДИСЦИПЛІН

Серед джерел обліково-демографічного характеру особливе значення для вивчення генеалогії та історичної демографії становлять переписи населення всіх різновидів. Рецензія презентує книгу Ю.Легуна і О.Петренка «Ревізійні переписи населення 1795 р.: Брацлавська губернія». В ній оприлюднено важливе історичне джерело – подушний перепис населення, зроблено аналіз стану збереження документів. Унікальність даної книги визначається тим, що більша частина наведених документів знищена пожежою 2003 р., що сталася у Кам'янець-Подільському міському державному архіві. Автори акцентують увагу на значенні введення практики системи подушних переліків, запропонованих у кінці XVIII ст. для вивчення питань селянської генеалогії та історичної демографії.

Завдяки різнобічним даним про людей, які проживають в окремих державах, історично складених національних регіонах, показників соціального та станового складу населення, кількісного співвідношення чоловіків та жінок, їх освіти, вікового цензу, вивчаються міграційні процеси, реальна наявність людей у певний час і на визначеній території за різними параметрами. Дослідники водночас отримують змогу зазирнути за лаштунки історичних подій та глибинних прихованих процесів, які розкриваються і вивчаються завдяки порівняльно-історичному та демографічному методам та різноплановій інформації вказваних джерел.

Для відтворення картини перебігу історичних подій, створення максимально правдивої версії історичного розвитку певної країни чи регіону, залюднення території, соціально-станового розшарування населення, його релігійно-конфесійної ідентифі-

кації вчені залучають узагальнені дані, отримані при вивченні статистико-облікових документів загальнодержавних і локальних переписів, церковного, військового, поземельного, регіонального та інших видів обліку населення. Дослідження в цій царині можуть стосуватися хронологічно обмежених періодів на великих або незначних за обсягом територіях. Однак, поруч з переліченими глобальними проблемами, що їх вирішують за допомогою історико-демографічного методу, ці матеріали при порівнянні даних різних за часом створення джерел сприяють з'ясуванню питань для розвідок не тільки узагальнюючого характеру, але й досліджень конкретного плану з обсягу генеалогії, родоводів окремих сімей, їх майнових стосунків та стану. Зауважимо принагідно, що первинні документи переписів вимагають докладливого вивчення, оскільки в них закладено одночасно багатовимірну інформацію, яка не завжди потрапляє до демографічних досліджень узагальнюючого характеру. Тож оприлюднення комплексу матеріалів переписів, бодай вони стосуються хронологічно обмежених періодів на невеликих територіях, надає вченим можливість визначати при вивченні питань не тільки в статистичному плані, а й піти далі – заглибитися в сутність процесів генеалогічного характеру. Ми маємо на увазі дослідження походження цілих родин, їх життєдіяльність, майновий та соціальний стан, віросповідання, витоки родоvodu, життя та діяльності окремих осіб, праві стосунки з державою та іншими людьми.

На сучасному етапі розвитку історичної науки роль спеціальної історичної дисципліни – генеалогії в історичному дослідженні визначається передусім тим, що людина виступає одночасно як основний суб'єкт історичного процесу і об'єкт історичного дослідження. Всі історичні закономірності проявляються через діяльність людей. Оскільки генеалогічні праці передбачають вивчення родослівних, з'ясування походження окремих родів, сімей, осіб, їх родинних зв'язків у поєднанні з встановленням основних біографічних фактів про діяльність, соціальний статус та власність, то масова обліково-демографічна документація виступає в них основним джерелом різнопланової інформації. Це стосується зокрема генеалогічних досліджень такого перспективно-

го напрямку родознавчої науки, як селянська генеалогія. І хоча досі цей різновид генеалогії існує в зародковому стані, все ж перші розвідки в даному напрямку доводять: серед матеріалів архівів існують комплекси унікальних джерел, що несуть інформацію щодо різних верств населення, які представлено там з урахуванням родинних зв'язків, зокрема селянських родів.

Підтвердженням нашої думки стосовно перспективності вивчення проблеми селянської генеалогії є нещодавно видрукована книга Юрія Лагуна і Олександра Петренка «Ревізійний перепис населення 1795 р.: Брацлавська губернія» (Вінниця, 2003. – 282с.) Дане дослідження – перша спроба оприлюднення частини комплексу масового історико-демографічного джерела, що являє собою ревізійні списки мешканців населених пунктів Брацлавщини за 1795 р., тобто списки селян з тих територій, які відносяться за сучасним АТП до півдня Вінницької області.

Звертає на себе увагу в книзі, перш за все, достатньо ґрунтовно, виважено і предметно написаний авторами «Вступ», який, на нашу думку, варто все ж було б і озаглавити відповідно до змісту – «Значення архівних матеріалів обліково-демографічного характеру для досліджень проблеми історичної географії та генеалогії.» Автори взяли на себе відповідальне завдання: показати під кутом зору вагомості інформації унікального, конкретно взятого джерела, важливість залучення досліджень з генеалогії всіх різновидів обліку населення. Оскільки, як видно з тексту вступу, автори детально ознайомилися з різними видами облікових документів, вони відразу представляють читачам не тільки систему інформаційних блоків, закладених у перелічених джерелах, документах церковного та державного податкового обліку населення (різновиди переписів військового, поліцейського та ін. походження), а й приводять дані щодо наявності колекцій метричних книг регіону в архівосховищах України. Розглядаючи конкретно вказані зразки обліку населення, автори наголошують на хронологічних показниках метричного обліку, які сприяють репродукції складу населення, визначають її зміни впродовж тривалого часу.

Звертає на себе увагу той факт, що Ю.Лагун та О. Петренко

логічно і послідовно підводять майбутніх дослідників, які використовуватимуть наведені ними документи, до сприйняття ревізійних списків як надзвичайно насичених інформацією джерел з багатoproфільними аспектами вивчення. Досконало вивчивши і дослідивши історію появи переписів на теренах Російської імперії до складу якої входила значна частина українських земель, автори надають історикам можливість піти далі, використовуючи розставлені ними основні хронологічні віхи, а цим відкривається перспектива для фундаментальних наскрізних досліджень всіх переписів впродовж їх 200-річного існування. Отже, дана праця цікава ще з огляду на перспективу продовження вивчення тематики з обсягу – «держава, стани, родина, сім'я, особа».

Найсистемніші та найновіші документи обліку населення Правобережної України від кінця XVIII – до другої половини XIX ст., – загальноросійські ревізії населення (V – 1794–1796 рр.; VI – 1811 р.; VII – 1815 р.; VIII – 1834 р.; IX – 1850–1851 р.; X – 1858 р.) мають бути досліджені з метою чіткої реконструкції остаточних цифр людності, які ще досі в різних працях наведено згідно даних далеких від реального стану узагальнюючих джерел, які хибують на точність підрахунків.

Надзвичайно приємно констатувати, що в книзі, яка представляє публікацію важливих за змістом документів, автори порушили і дослідили причини їх появи в Росії в першій чверті XVIII ст., пояснили чому система подвійного оподаткування замінена на подушну. Нова одиниця оподаткування різко збільшила збори до державної скарбниці, що відчувала значний дефіцит коштів. Ревізький облік, введений згідно указу від 26 листопада 1718 р., проіснував до 70-х рр. XIX ст., аж до заміни його на повний одночасовий перепис населення. У тексті вступу докладно викладено факти, пов'язані з поступовим розширенням змісту «Інструкцій», тобто документів, які визначали форму ревізького списку, що раз за разом вдосконалювався. Стислі характеристики вказаних заходів дозволили скласти авторам струнку мозаїчну картину щодо наявності та змісту документів, з якими мають справу дослідники на кожному з визначених за хронологією відрізків часу та на певній території. Як і хто скла-

дав «Сказки», які стани (селяни, чиншова шляхта, дворяни) описано в окремих документах, методика, за якою провадився опис – про все це докладно оповідають автори у своєму історичному вступі, який, крім всього іншого, повинен був би мати, як на нашу думку, відповідні підрозділи, а не поділений «зірочками» тест. Автори особливу увагу приділили розгляду та аналізу V ревізії, оскільки саме її частина подана в книзі. Форма таблиці та форми передачі інформації (писана від руки чи надрукована), перелік груп та прошарків переписаного населення – священо- та церковнослужителі, міщани та цеховики, купці, однодвірці та їх селяни; різні категорії селян; козаки; заводські та фабричні майстри; робітники та селяни; дворові; ямщики, чи то соціальний стан або вид діяльності окремої особи та інші, не виключаючи малолітніх, пристарілих всякого «віку і роду» – все це перебуває у полі зору авторів при аналізі джерельної цінності документів. Не залишили вони осторонь і графи «по последней ревизии в подушный оклад написаны были», яка набуває особливої ваги при дослідженні селянських родоводів. Зміна стану («умер», «отдан в рекруты», «бежал», «отпущен на волю», «продан» тощо) – то кладязь інформації для спостережень над міграційними процесами, переходу до іншого соціального стану. Дослідники питань, які стосуються соціального, правового, майнового та ін. стану українського жіноцтва в означений період мають знати: жінок фіксовано в окремих главах списків.

Оскільки ревізські списки в першу чергу – це перелік імен, прізвищ, інколи – призьвиськ, то вони мають зацікавити дослідників з питань іншої спецдисципліни – ономастики. Варіанти написання імен в українській транскрипції, калькування чи перепису їх російською чи польською мовою дає уявлення про поширеність варіантів особових імен.

Автори застерігають дослідників: описані в інструкції до перепису пункти у конкретних зразках ревізійних списків зазначали скорочень або оминання. На їх кількість впливали чисельні фактори: час проведення перепису, місцевість, соціальна приналежність осіб, яких переписували, врешті – особа ревізора. Тож регламентація загальноросійського формуляру на

українських землях є досить умовною і потребує індивідуального підходу до окремих джерельних комплексів. З обережністю треба ставитись до змісту окремих записів, які фіксували прізвища родин селян, що вели власне господарство. У першій половині XVIII ст. часто особові прізвиська одного з членів роду трансформувалися у справжні прізвища, що не завжди стійкі до суфіксних змін. Випадків появи таких прізвищ безліч, як і причин їх утворення, скажімо, від посади, яку обіймала особа (війт, дяк, осавул), чи перехід молодого після одруження у село, де він значився за прізвищем тестя тощо.

Переказувати всі питання, які порушили автори у вступі до книги, – невдячна річ. То ліпше відсилаємо до його змістовного викладу всіх, хто цікавиться вказаними проблемами, відмітивши ще раз надзвичайну широту і достатню глибину їх висвітлення.

Ми вже акцентували увагу на тому, що автори перед тим, як подати документи, чітко вказали на місця збереження ревізійних реєстрів у вітчизняних архівах (с. 12–13), а також визначали територію, яку вони репрезентують. Історикам відомо, що у квітні 2003 р. жахлива гуманітарна катастрофа – пожежа у Кам'янець-Подільському державному міському архіві знищила усі матеріали ревізійних переписів по Подільській губернії за 1796 – 1858 рр. Маштаби втрат оцінити важко, адже знищено матеріали першого повного перепису населення Поділля в основній його масі. Тож введення до наукового обігу опису та систематизація частини означених документів Ю.Легуном та О.Петренком набувають особливого значення та ваги для дослідників. Адже автори так докладно намагалися з'ясувати походження документів переписів у різних фондах кількох архівів, прослідкували історію «подорожі» ревізійних казок до різних установ, наявність окремих дублікатів ще польською мовою тощо.

Дуже шкода, що, готуючи до друку унікального значення документи, автори не виділили окремою публікацією в тексті «Археографічний вступ». Його зміст виявився розпорошеним на різних сторінках вступу.

У книзі вміщено кілька фрагментів карт з різних за часом створення оригіналів, та ілюстрації, які дають уявлення про

оригінали опублікованих документів. На жаль, тут до авторів є чимало запитів у дослідників проблем історичної географії. Перш за все, чому не вказано місце публікації карт-першоджерел? Як встановити співвідношення наведених картографічних матеріалів з сучасною картою України? Чому зазначені в тексті назви населених пунктів не означено на картах особливими пунсонами, що дало б змогу говорити про її інформативність? Вказане вважаємо прорахунком авторів, які не подбали про важливу складову своєї надзвичайно цінної праці, що має безпосереднє відношення до історичної географії. Послужить вона неодмінно і для цілого ряду спецдисциплін, як і для досліджень актуальних проблем історії України XVIII та XIX ст. в цілому. Сподіваємося, що дана наукова публікація стане в нагоді всім, кому вона адресована, і започаткує публікацію інших джерельних комплексів.

Maria Dmytrienko

**HISTORICAL POPULATION STATISTICS SOURCES
FOR GENEALOGY AND OTHER SPECIAL
HISTORICAL DISCIPLINES STUDY**

This review presents book of Yu. Lehun and A. Petrenko «Revision population censuses of 1795: Bratslavskaya province». The important historical source (head population census) was notified in the book. Authors made the state preservation analysis of documents. Materials represented in this book are unique, because the fire, which happened in Kamyanets-Podolskyi Municipal State Archives in 2003, destroyed the most of them. Authors emphasized that head population census system suggested in the end of XVIII century has significant role for peasant genealogy and historical geography study.

